

KOZMA RITA

A valóságról – másként

Horváth Márk–Losoncz Márk–Lovász Ádám: *A valóság visszatérése*. Forum, Újvidék, 2019.

Kant óta az objektív valóságról való beszéd – úgy tűnt – talaját veszítette, hiszen abból, hogy a megismerés tárgya igazodik a szubjektum megismerő képességéhez – s nem fordítva – az következik, hogy vagy az ember számára hozzáférhetetlen a dolgok magánvalósága, vagy egyáltalán nincs is semmilyen magánvalóság, sem elrejtőző lényegi esszencia, csak az létezik, amit a szubjektum a tárgyból képes feltárni. *A valóság visszatérése* című kötetben bemutatott szerzők többsége leszámolni igyekszik a német idealizmus atyjával. Úgy vélik, Kant hosszú időre megmérgezte a filozófiát azzal, hogy – a figyelmet megvonva tőlük – ellehetetlenítette az objektumokról való gondolkodást és diskurzust. Azzal, hogy a gondolkodás és a megismerés középpontjába a szubjektumot helyezte, nem kopernikuszi fordulatot, hanem ptolemaio-szi ellenforradalmat vitt végbe.

Mind a spekulatív realizmus, mind az újrealizmus követői egyetértenek abban, hogy igenis lehetséges a szubjektum hozzáférhetőségén túl a dolgokról önmagukról beszélni, s nemcsak, hogy olyan ontológia lehetőségét igyekeznek felvázolni, melynek középpontjában maguk a tárgyak vannak, hanem olyan szélsőséges elméletek is születnek, amelyben a dolgok fekete lyukként elnyelnek minden létezőt, térben, időben és hatásaiban is messze túlmutatnak az emberen. S bizonyos szempontból értelmet nyer az is, hogy minden, és az is, hogy semmi sem létezik. A szerzők, Horváth Márk, Losoncz Márk és Lovász Ádám a könyv felosztását tekintve a spekulatív realizmus és az újrealista filozófiák öt-öt jeles képviselőjét mutatják be. A Horváth–Lovász szerzőpáros vállalta Harman és

a spekulatív realizmus bemutatását, Losonczi Márk pedig az újrealista vonal felvázolását. Az általuk bemutatott gondolkodók a kortárs filozófia azon képviselői, akiről magyar nyelven korábban alig lehetett olvasni. A három szerző vállalkozása e tekintetben már önmagában is örömteli a magyar olvasóközönség számára, hiszen a kortárs filozófusok műveinek fordítását, értelmezését illetően nagy lemaradásban vagyunk. Azonban nemcsak emiatt izgalmas olvasmány *A valóság visszatérése*, hanem azért is, mert a tárgyalt szerzők a jelenkorunkat nagyon is érintő kérdésekre, problémákra reflektálnak, mint például a környezetszennyezés vagy az emberiség kihalása. A beszédmódjuk olykor radikálisan eltér a megszokottól – nyilván ezért is esett rájuk a választás. Másrészt a magyar befogadó számára azért is fontos ez a mű, mert a filozófia jelenlegi irányvonalait, s azok képviselőinek gondolatait időnként összekapcsolja a magyar szerzőkével (például Polányi Mihály vagy Sipos Balázs). Az egyes fejezetekben tárgyalt szerzőkön kívül sok más filozófust is megemlítenek, ami arra enged következtetni, hogy kellő jártassággal rendelkeznek és alaposan utánajártak a témának, másrészt pedig ajtókat nyitnak, vagy legalábbis lehetséges útvonalakat mutatnak azok számára, akik további érdeklődésre tartanak számot.

A könyv erős felütéssel indít, hiszen az elsőként bemutatott filozófus, az objektumorientált ontológia (OOO) elméletének fő képviselője és a spekulatív fordulat egyik kiemelkedő alakja, Graham Harman írta az előszót. Ebben önmaga vázolja fel filozófiai gondolkodásának menetét, a spekulatív realizmus alakulásának általa megélt történetét, s megjegyzéseket is fűz a többi szerző munkásságához, akiről szintén szó esik a könyvben. A magyar olvasókat is arra biztatja, hogy ne csak passzív befogadói legyenek a leírtaknak, hanem osszák meg értékes gondolataikat a világgal, és kapcsolódjanak be a filozófia alakításába.

Hogyan lehet kibillenteni az embert a középpontból? Mit lehet elmondani a dolgokról azon túl, amit az ember tapasztal, amikor az osztályozási és a kategorizációs kísérleteink is mind antropocentrikusak? Erre keresik a válaszokat a könyvben bemutatott szerzők, amelyekre csak érintőlegesen, a teljesség igénye nélkül térek ki.

A spekulatív realizmus a létmódok közötti radikális pluralizmust hirdeti, amely magában hordozza azt is, hogy nincs olyan szubsztancia, mely

elsőbbiséget élvez az objektumoknál: sem az anyag, sem a nyelv, sem az interpretáció nem előrébb való. Persze nem egységes irányzatról van szó, és a hasonlóságok mellett az elméletek különbségének megvilágítására is figyelmet fordítottak. Horváth Márk és Lovász Ádám tesznek is egy különbségtételt a szerzők között aszerint, hogy a „tudományos felismerés hol az emberi értelem számára feldolgozhatatlannak bizonyuló abszolút tudáshoz juttat el, mint Meillassoux vagy Brassier esetében, vagy a hozzáférhetetlenséget húzza alá, mint Bryant, Grant és Harman” (36).

A könyv első része Graham Harmannal foglalkozik, aki a meglévő kategóriák elvetésével a valóság tobzódó pluralizmusára építi fel koncepcióját, amelyben nem a szubjektum és az objektum kapcsolatát, hanem az interobjektív viszonyokat boncolgatja, azon belül is azt, ami rejtve marad. Szubsztancia mindaz, ami visszahúzódik a viszonyok elől (49). Első látásra ez a mondat akár össze is csenghet Kantnál a dolgok magánvalóságával (Ding an Sich), ám Harman ezt a kölcsönös visszahúzódást kiterjeszti az interobjektív viszonyokra is, amikor nincs jelen a szubjektum. Harman elméletét azonban nem Kant, hanem Heidegger ihleti, mégpedig a kézhezálló és a kéznéllevő (Vorhandenheit/Zuhandenheit) szerszám fogalmai. A szerzők azonban nemcsak Harman álláspontját ismertetik, hanem az őt ért kritikákat is, például a pánpszichizmus vádját és annak cáfolatát is.

A könyvben helyet kapott Timothy Morton is, aki nem tartozik a spekulatív realizmus élvonalába, ugyanakkor kapcsolódik Harman elméletéhez, csak bizonyos szempontból jóval radikálisabb, hiszen tagadja a magában lévő szubsztanciának egyáltalán a lehetőségét is. S ha ez idáig csak azt éreztük, hogy meginog az antropocén-narratíva, Mortonnál az ember eltöprel a mindent elnyelő és behálózó hipertárgyak árnyékában. Ilyen hipertárgy a klímakatasztrófa is, amely ellen Morton szerint sem tehetünk, s ez az álláspont igen szokatlan a médiában rendszeresen a környezetvédelem mellett felszólalók után.

Quentin Meillassoux által pedig megismerkedünk a hiperkáosz fogalmával, ahol a szükségszerű hatóok hiánya lesz abszolútum. Ami magában foglalja azt is, hogy a káoszból valamennyi időre rend alakuljon ki – ezzel magyarázza a tapasztalatainkat az összefüggésekről – azaz

bármi átalakulhat bármivé értelem nélkül. Ez persze számos filozófiai problémát vet fel, kezdve azzal, hogy a kontingencia abszolutizálása önmegsemmisítő ellentmondást tartalmaz. Meillassoux érvelésének bemutatása hagyja maga után talán a legtöbb kérdést és elvarratlan szálat. Harman az előszóban azt írja róla, hogy nem is tekinthető már igazán realistának, sokkal inkább Descartes és a német idealisták utódjának. Meillassoux a korrelacionizmus ellen érvel, a hume-i szkepszist nemcsak az ok-okozati viszony megismerhetetlenségeként értelmezi, hanem akauzalitást hirdet. De ahogyan a tudat és a világ közti radikális különbözősége mellett érvel, Harman és Ray Brassier szerint a karteziánus dualizmushoz jut vissza. Horváth és Lovász kínál megoldást erre az ellentmondásra, de ehhez a matematikai elveket és formulákat a tudattól független objektumokként kellene elfogadnunk, ám ez könnyedén cáfolható azzal, hogy a matematika is emberi találmány, pusztán absztrakció.

Jól látható, hogy ezen gondolkodók mindegyike olyan megingathatatlan igazságainkat torpedózza meg, mint az ember kitüntetett szerepe a világban, a környezetszennyezés visszafordítása, a természeti törvények rendszere és állandósága vagy az idegrendszeri fejlettség és az evolúciós siker közötti összefüggés. Ez utóbbit Brassier cáfolja, aki ezzel a kihalás elkerülhetetlensége mellett foglal állást. Szerinte az ember feladata a megsemmisülés elfogadása, a filozófia pedig a kihalás orgánuma. Maga Brassier is Nietzsche nihilizmusával szemben fogalmazza meg a saját álláspontját, az viszont furcsa, hogy Horváth és Lovász pont *A hatalom akarását* idézik, és úgy hivatkoznak rá, mint Nietzsche befejezetlen művére, holott egy, a filozófus halála után összeollózott írásról van szó, melyet a náci ideológiával szimpatizáló hűgának, Elisabeth Förster-Nietzsche-nek köszönhetünk.

S akkor még nem is esett szó az újrealista szerzőkről. A valóság visszatérését – ahogyan Losoncz Márk írja – nem úgy kell értelmezni, mint egy naiv, prekantiánus koncepciót, amely nem akarja figyelembe venni az ember korlátait, hanem a *valóság túlbősége* meghaladja mind a képességeinket, mind az osztályozási stratégiáinkat (264). A *Miért lesz valakiből újrealista?* című bevezető részben világosan láthatóvá válik, hogy egy el-

lenreakcióról van szó, nemcsak az idealizmussal, hanem a posztmodern filozófiákkal szemben is. Valamint kirajzolódik az a törésvonal is, amely az újrealista szerzőket elválasztja a spekulatív realizmus képviselőitől.

A korrelacionizmus tagadása mindkét táborra igaz, ám az újrealisták úgy vélik, hogy az egyetemes kategóriák helyett a valóság rétegzettségét és sokszínűségét kell megragadni. Ebben pedig még az elődeiknek tekinthető újmaterialistáktól is különböznek, akikről szintén szó esik. Az egyikük Deleuze filozófájából merítő Manuel DeLanda, a másikuk pedig igen meglepő módon Jacques Derrida. Utóbbi igencsak érdekes választás, mert őt kapásból az ellentáborhoz sorolnánk – ahogyan Harman is Derridát a korrelacionizmus képviselőjeként könyvelte el – írja Losonczi Márk. De már az első mondatban le is szögezi, hogy természetesen azokat az értelmezési stratégiákat fogja követni, amelyek nem értenek egyet például Derrida metafizika-ellenességével. Giorgio Agamben Derrida értelmezésével kezd, de továbbmegy és eljut egészen a poszthumanista elméletig, melyet részben éppen a derridai filozófia ihletett. S nemcsak kiemeli az elméletek ütközéspontjait, hanem rámutat a bennük rejlő feszültségekre és kritikával illeti a poszthumanizmust is.

A könyv végén három újrealista szerzőt ismerünk meg, Markus Gabrielt, Jocelyn Benoist-t és Maurizio Ferrarist. Ők – ellentétben a spekulatív realistákkal – nem értenek egyet azzal, hogy lehetséges univerzális kijelentéseket tenni. Gabriel ontológiai pluralizmusa és Harman elmélete között valóban érződik némi hasonlóság, de „sosem lesz lapos (flat) ontológia, amely a hamis egyenlőség pártiság nevében hozna közös nevezőre minden létezőt” (331).

Benoist is elveti a redukciót, és a valóságrétegek sokféleségére hívja fel a figyelmet, s fontos szerepet játszik nála az észlelés. Ferrarisnál pedig megismerkedhetünk a homo cellularissal – azaz a mobiltelefont használó emberrel, s megállapítja, hogy nem a szubjektumok formálják az objektumokat, hanem éppen fordítva. (Nem a társalgási szokásainkhoz igazodtak a mobiltelefonok, hanem a mobil funkciói formálták át a kommunikációkat.) S megtudhatjuk, hogy Ferraris ezzel kapcsolatos gondolatainak magyar vonatkozása is van, ugyanis kiemelt referenciái között szerepelnek Nyíri János Kristóf kommunikációfilozófiai elemzései is.

Losoncz Márk felszólít, jegyezzük meg, hogy Gabriel, Benoist és Ferraris filozófiája felülemelkedni látszik az analitikus–kontinentális vitán, többek között azért – írja –, mert mindkét hagyományban akadnak a realista álláspont számára kiaknázható belátások.

ARC NÉLKÜLI HŐS

(2020, OLAJ, ZOMÁNC, VÁSZON, 50×40 CM)

